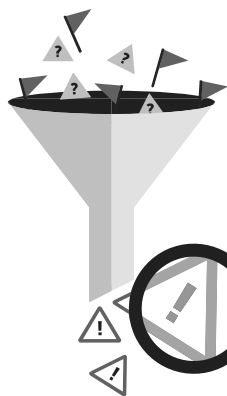

Controlewerkzaamheden bij frauderisico's schieten tekort

In het kort Accountants voeren controlewerkzaamheden uit om in te spelen op frauderisico's. De AFM onderzocht de kwaliteit van deze werkzaamheden, en we concluderen dat de uitgevoerde werkzaamheden vaak onvoldoende specifiek en onvoldoende diepgaand zijn. Bijvoorbeeld doordat accountants enkel standaard werkzaamheden plannen en uitvoeren, zonder de aard, timing en omvang aan te passen aan het frauderisico. Hierdoor zijn de uitgevoerde controlewerkzaamheden vaak 'te kort door de bocht'. De professioneel-kritische instelling en de grondhouding van accountants moeten beter. De AFM verwacht dat accountants(organisaties) hun verantwoordelijkheid nemen voor het onderwerp fraude.

1 Tijdens de **frauderisicoanalyse** worden frauderisico's geïdentificeerd en moet de accountant actie ondernemen: de **controlewerkzaamheden**.

2 Wij onderzochten 32 wettelijke controles bij dertien accountantsorganisaties (zowel met een reguliere vergunning als met een OOB-vergunning). Controlewerkzaamheden bij **tweederde van de onderzochte wettelijke controles schieten tekort**. Bij slechts eenderde constateerden we geen bevindingen.

- Geen bevindingen (9)
- Eén bevinding (2)
- Twee bevindingen (6)
- Meer dan twee bevindingen (15)

Totaal: 32 wettelijke controles

Afgeronde controle

3 Dat wij bij zoveel wettelijke controles bevindingen constateerden, komt onder andere doordat accountants te vaak **te kort door de bocht** gaan. **Diepgaande controlewerkzaamheden** zijn dan niet uitgevoerd. Fraude wordt hierdoor mogelijk **over het hoofd gezien**.

1. Inleiding en belangrijkste uitkomsten

De AFM publiceerde in mei 2022 het position paper '[Omgang accountantsorganisaties met fraude\(risico's\) bij gecontroleerde ondernemingen](#)'.¹ Daarin kondigden we aan dat het thema fraude in de daaropvolgende jaren structureel op de toezichtagenda staat. Dat position paper bevat de hypothese dat accountants hun verantwoordelijkheid ten aanzien van het signaleren en opvolgen van fraude(risico's) onvoldoende vervullen. Het in 2023 gepubliceerde onderzoek naar de kwaliteit van de frauderisicoanalyse en het huidige onderzoek (dit rapport) naar de kwaliteit van de controlewerkzaamheden, bevestigen dit beeld.

Vervolg op eerder onderzoek naar frauderisicoanalyse

In 2023 deden we voor het eerst onderzoek naar het thema controle en fraude, te weten de kwaliteit van de frauderisicoanalyse. Op 8 juni 2023 publiceerden we de uitkomsten in het rapport [Scherper op frauderisico's!](#). Onze oproep om meer praktische handvatten is opgepakt door de NBA die in juli 2024 [Handreiking 1153 Frauderisico-analyse](#) (ter consultatie) uitbracht. In het rapport dat u nu leest staan de uitkomsten van ons volgende onderzoek op het thema fraude.

De accountant heeft een belangrijke rol bij het signaleren en opvolgen van fraude

Gecontroleerde ondernemingen zijn primair verantwoordelijk voor het voorkomen en aanpakken van fraude. Het tijdig signaleren en opvolgen van fraude(risico's) door de accountant in de wettelijke controle kan grote schade voor de stakeholders van de onderneming voorkomen.

Fraude(risico's) in de wettelijke controle signaleren en opvolgen vormen daarom een belangrijke verantwoordelijkheid van de accountant. Nationaal en internationaal is dan ook aanhoudende maatschappelijke en politieke aandacht voor fraude en voor de rol van de externe accountant. Ook de kwartiermakers onderschrijven in hun slotrapportage het belang van aandacht van accountants voor fraude.²

Doel van dit onderzoek: objectief beeld van de kwaliteit van de controlewerkzaamheden op frauderisico's door de accountant

Het doel van dit onderzoek is om een objectief beeld te krijgen van de kwaliteit van de controlewerkzaamheden die accountants uitvoeren om in te spelen op frauderisico's en het delen van *good practices*. We toetsten bij 13 accountantsorganisaties in totaal 32 wettelijke controles voor boekjaar 2022 en 2023. We onderzochten hierbij of de externe accountant in de wettelijke controle voldoende en geschikte controle-informatie³ heeft verkregen (NV COS 500.6) met de uitgevoerde controlewerkzaamheden die inspelen op de ingeschatte risico's op een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude (NV COS 240.31).⁴

We onderzochten zowel OOB- als RV-accountantsorganisaties

Bij drie accountantsorganisaties met een vergunning voor het uitvoeren van wettelijke controles van Organisaties van Openbaar Belang (OOB-accountantsorganisaties) selecteerden we vier controles, waarvan twee OOB-controles. Bij de tien accountantsorganisaties met een reguliere vergunning (RV-accountantsorganisaties) selecteerden we steeds

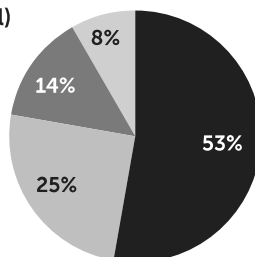
- 1 Gelijktijdig met het position paper van de AFM heeft de NBA in juni 2022 vergelijkbare observaties gepubliceerd in het rapport '[Verkennde oorzakenanalyse fraude: Fraude vraagt een meer kritische grondhouding](#)'.
- 2 [Druk en tegendruk: Slotrapportage kwartiermakers toekomst accountancy | Rapport | Rijksoverheid.nl](#).
- 3 Controle-informatie moet 'voldoende' en ook 'geschikt' zijn. Deze beide kwalificaties houden verband met elkaar. Het aspect 'voldoende' is de maatstaf voor de hoeveelheid controle-informatie. Het aspect 'geschikt' is de maatstaf voor de kwaliteit van de controle-informatie. Geschikt wil zeggen dat de controleinformatie relevant en betrouwbaar is, zodat die informatie een onderbouwing vormt voor het oordeel van de externe accountant.
- 4 De Nadere voorschriften controle- en overige standaarden (NV COS).

twee wettelijke controles. Om een zo breed mogelijk beeld te krijgen, kozen we wettelijke controles waarbij meerdere verschillende frauderisico's zijn geïdentificeerd zoals toegelicht door de accountant in de fraudeparagraaf in de controleverklaring. Daarnaast selecteerden we een aantal groepscontroles. Per wettelijke controle selecteerden we minimaal twee frauderisico's. In het onderzoek richtten we ons bij alle wettelijke controles op het risico dat het management interne beheersingsmaatregelen doorbreekt⁵, inclusief het toetsen van journaalboekingen, en op minimaal één aanvullend (cliëntspecifiek) frauderisico (Figuur 1).

Figuur 1. Overzicht geselecteerde cliëntspecifieke frauderisico's

Geselecteerde frauderisico's (36 in totaal)

- Bij de opbrengstverantwoording (19)
- Gerelateerd aan corruptie (9)
- Bij de betalingsorganisatie (5)
- Overig (3)

Overige frauderisico's zijn bijvoorbeeld frauderisico's inzake btw (carrouselfraude) en prestatieafspraken met leveranciers.

Diepgaande controlewerkzaamheden frauderisico's zijn cruciaal

Het opvolgen van frauderisico's is een van de belangrijkste pijlers onder een goede wettelijke controle. De Standaarden schrijven voor dat de accountant als basis voor zijn oordeel een redelijke mate van zekerheid moet verkrijgen over de vraag of de financiële overzichten als geheel vrij zijn van een afwijking van materieel belang die het gevolg is van fraude of van fouten. Het is daarmee de kern van het accountantsberoep. Juist vanwege het belang dat gebruikers van jaarrekeningen hechten aan betrouwbare informatie, en de beslissingen die op grond daarvan worden genomen.

⁵ Management override of controls; doorbreken van interne beheersingsmaatregelen door het management.

⁶ Zie in dit kader ook [Sector in beeld 2024](#) en het NBA-rapport: Analyse Rapportering over fraude in de controleverklaringen 2022 – Oob's en niet-oob's: <https://www.nba.nl/siteassets/documenten/bijlagen-nieuwsberichten/rapportering-over-fraude-in-de-controleverklaring-2022.pdf>.

Frauderisico's zijn een belangrijk onderdeel van de jaarrekeningcontrole. Hiervoor worden specifieke controlewerkzaamheden gepland en uitgevoerd. De accountant rapporteert vervolgens over fraude- (werkzaamheden) in de controleverklaring. Als de accountant te weinig controlewerkzaamheden uitvoert of dit onvoldoende diepgaand doet, kan een afwijking van materieel belang door fraude onontdekt blijven. Het risico bestaat dat hierdoor een verkeerd oordeel wordt afgegeven of dat de controleverklaring onvoldoende is onderbouwd. Dit kan resulteren in ongerechtvaardigd vertrouwen bij gebruikers van de jaarrekening.

Er is aandacht voor fraude maar uitkomsten onderzoek vragen om diepgaandere controlewerkzaamheden bij frauderisico's

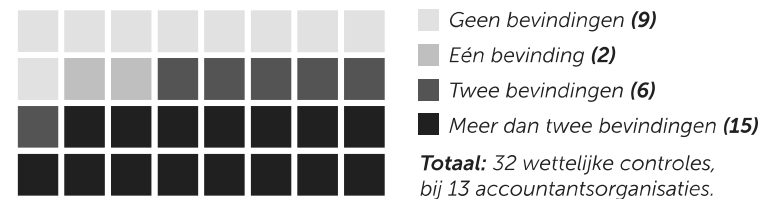
We zien in alle 32 onderzochte wettelijke controles dat tijd en aandacht is besteed aan frauderisico's en daarmee samenhangende werkzaamheden, maar deze werkzaamheden zijn te vaak onvoldoende specifiek en onvoldoende diepgaand. Voor 23 van de 32 controles constateerden we dat de accountant geen voldoende en geen geschikte controle-informatie heeft verkregen om in te spelen op één of meerdere frauderisico's (Figuur 2). Daarnaast is in veel gevallen sprake van één of meer andere bevindingen, bijvoorbeeld ten aanzien van de fraudeparagraaf in de controleverklaring of het inbouwen van een element van onvoorspelbaarheid. Er is sprake van een bevinding als niet wordt voldaan aan een NV COS-norm.

Bij RV-accountantsorganisaties constateerden we bij 17 van de 20 wettelijke controles één of meerdere bevindingen bij de uitvoering van controlewerkzaamheden die inspelen op ingeschatte frauderisico's. Bij de 3 onderzochte OOB-accountantsorganisaties constateerden we bij 6 van de 12 wettelijke controles één of meer bevindingen. Het aantal wettelijke controles met bevindingen verschilt tussen de 3 OOB-accountantsorganisaties. Verbetering is noodzakelijk ten aanzien van onder andere de diepgang van controlewerkzaamheden. Daarnaast vragen we nogmaals aandacht voor de kwaliteit van de frauderisico-analyse. Hierbij is het belangrijk dat accountants voldoende en de juiste (cliëntspecifieke) frauderisico's identificeren.⁶

In slechts 9 wettelijke controles constateerden we geen bevindingen. In 23 van de 32 wettelijke controles is sprake van één of meer bevindingen en in 15 van de 32 wettelijke controles is sprake van meer dan twee bevindingen. (Figuur 2). In het onderzoek hebben we ook goede voorbeelden gezien om in te spelen op frauderisico's. In Hoofdstuk 2 delen we de goede voorbeelden die we in dit onderzoek hebben gezien.

Figuur 2. Aantal bevindingen bij 32 onderzochte wettelijke controles

Accountantsorganisaties RV en OOB: bevindingen bij 32 onderzochte wettelijke controles

De controlewerkzaamheden voor frauderisico's zijn onvoldoende specifiek en onvoldoende diepgaand

Gezien het belang en de bijzondere aard van frauderisico's vragen deze risico's om extra aandacht in de controle. De accountant dient de aard, timing en omvang van de controlewerkzaamheden aan te passen om op deze risico's in te spelen. In veel gevallen zien we dat accountants standaard werkzaamheden plannen en uitvoeren op geïdentificeerde frauderisico's en de aard, timing en omvang niet of onvoldoende aanpassen om frauderisico's te controleren.

Daarnaast hebben we bij 10 wettelijke controles gezien dat de fraudeparagraaf in de controleverklaring onjuist of onvolledig is en daarmee een te rooskleurig beeld schetst van de uitgevoerde werkzaamheden.

Professioneel-kritische instelling en grondhouding moeten beter

In het onderzoek constateerden we bij 6 wettelijke controles een onvoldoende professioneel-kritische houding. Dit is het geval indien er meerdere bevindingen zijn geconstateerd bij controlewerkzaamheden die inspelen op een frauderisico én onvoldoende opvolging is gegeven aan contra-indicaties of bijzonderheden in de controle.

Accountants(organisaties) moeten verantwoordelijkheid voor fraude nemen

De accountants(organisaties) zijn aan zet en moeten verantwoordelijkheid nemen voor het onderwerp fraude. De werkgroep Fraude van de NBA heeft in 2022 een 'Verkennde oorzakenanalyse fraude: Fraude vraagt een meer kritische grondhouding' opgesteld. Deze analyse sluit grotendeels aan bij de analyse van de AFM uit mei 2022. Kort samengevat zijn de belangrijkste factoren voor het nog onvoldoende onderkennen en opvolgen van frauderisico's:

- (i) Kennis, kunde en expertise zijn niet altijd voldoende aanwezig.
- (ii) Rolopvatting, houding en mindset kunnen ten aanzien van detectie van fraude(risico's) tekortschieten.
- (iii) De interne cultuur van accountantsorganisaties kan belemmerend werken.

Gezien de uitkomsten van dit onderzoek en de oorzakenanalyse van de NBA zijn vervolgstappen noodzakelijk. De AFM verwacht dat accountants(organisaties) kennisnemen van de uitkomsten van dit onderzoek, hierop reflecteren en (indien noodzakelijk) concrete verbetermaatregelen treffen om de kwaliteit van de controlewerkzaamheden die inspelen op frauderisico's te verhogen. Hierbij vragen we nadrukkelijk aandacht voor een kritische grondhouding en voldoende aandacht voor de controle van frauderisico's. De AFM gaat hierover de komende tijd met de sector in gesprek.

De uitkomsten van het onderzoek zijn ook bruikbaar voor auditcommissies

Auditcommissies spelen een essentiële rol in het waarborgen van de kwaliteit van de financiële verslaggeving. Daarnaast zijn auditcommissies verantwoordelijk voor het toezicht op de door het management gevolgde processen om de risico's op fraude in de entiteit te identificeren en hierop in te spelen.

We roepen auditcommissies op om de uitkomsten van dit onderzoek te gebruiken bij het bespreken van het controleplan met de externe accountant. Specifiek kunnen auditcommissies met de externe accountant spreken over controlewerkzaamheden die inspelen op cliëntspecifieke frauderisico's, controlewerkzaamheden die inspelen op de inschatting van het (verplichte) risico dat het management interne beheersings-maatregelen doorbreekt, en de wijze waarop fraude kan plaatsvinden in de opbrengstverantwoording.

2. Uitkomsten onderzoek

2.1 Accountants voeren onvoldoende controlewerkzaamheden uit om in te kunnen spelen op cliëntspecifieke frauderisico's

De rol van de accountant

De accountant plant controlewerkzaamheden die inspelen op geïdentificeerde frauderisico's. De accountant dient deze risico's te beschouwen als significante risico's. Daarnaast moet hij de opzet en het bestaan van interne beheersingsmaatregelen die op deze risico's inspelen, beoordelen. Bij het plannen en uitvoeren van deze controlewerkzaamheden, moet de accountant rekening houden met de aard, timing en omvang van deze verdere controlewerkzaamheden. Ook moet de accountant rekening houden met het feit dat controlewerkzaamheden die effectief zijn om fouten te detecteren, mogelijk niet effectief zijn om fraude te ontdekken.

Verder dient de accountant rekening te houden met de kennis, vaardigheden en bekwaamheden van de teamleden die bij deze controlewerkzaamheden betrokken zijn. De accountant kan op de geïdentificeerde risico's op een afwijking van materieel belang die het gevolg is van fraude inspelen, bijvoorbeeld door aanvullende personen met meer ervaring of specifieke deskundigheid en kennis, zoals fraude-deskundigen en IT-experts, toe te wijzen. Verder bouwt de accountant een element van onvoorspelbaarheid in bij het bepalen van de aard, timing en omvang van de uit te voeren controlewerkzaamheden. Ook evalueert de accountant de keuze en toepassing van de grondslagen voor financiële verslaggeving, en bepaalt of die mogelijk wijzen op frauduleuze financiële verslaggeving als gevolg van pogingen van het management om de winst te manipuleren. Wanneer de aanpak van een significant (fraude)risico slechts uit gegevensgerichte controles bestaat, dienen de werkzaamheden onder meer te bestaan uit detailcontroles.

Controlewerkzaamheden die inspelen op cliëntspecifieke frauderisico's

Voorbeelden van cliëntspecifieke frauderisico's zijn frauderisico's in de opbrengstverantwoording (bijvoorbeeld afgrenzing of volledigheid), corruptie (waaronder omkoping), betalingsorganisatie, waardering onderhanden projecten of transacties met verbonden partijen. Voor deze frauderisico's plant en voert de accountant specifieke (en aanvullende) controlewerkzaamheden uit. Kenmerkend voor deze controlewerkzaamheden is dat de aard, timing en omvang inspelen op de ingeschatte frauderisico's op het niveau van beweringen.

De accountant kan bepalen dat het noodzakelijk is om de **aard** van de uit te voeren controlewerkzaamheden te wijzigen om betrouwbaardere en relevantere controle-informatie of aanvullende ondersteunende informatie te verkrijgen. Dit kan bijvoorbeeld door waarneming ter plaatse of inspectie van activa (voorraadopname), het gebruiken van auditsoftwaretoepassingen, en het verkrijgen van externe bevestigingen over de details van verkoopovereenkomsten zoals retourvoorwaarden en leveringsvoorwaarden. De accountant kan bepalen dat het noodzakelijk is om de **timing** van de gegevensgerichte werkzaamheden aan te passen, bijvoorbeeld op of tegen balansdatum of, afhankelijk van de ingeschatte risico's op een opzettelijke afwijking of manipulatie, transacties te toetsen die tijdens de verslagperiode hebben plaatsgevonden. Ook kan de accountant ervoor kiezen de voorraadopname op bepaalde locaties onaangekondigd waar te nemen of om de voorraadopname op alle locaties op dezelfde datum uit te voeren. De accountant kan de **omvang** van de uitgevoerde werkzaamheden vergroten, bijvoorbeeld door de steekproefomvang uit te breiden of door meer gedetailleerde cijferanalyses uit te voeren. De inzet van data-analyse kan hierbij behulpzaam zijn.

Geplande werkzaamheden zijn naar aard en omvang onvoldoende om in te spelen op het ingeschatte frauderisico

Voor cliëntspecifieke frauderisico's dient de accountant specifieke controlewerkzaamheden op te zetten om op het ingeschatte fraude-risico in te spelen. We zien bij meerdere wettelijke controles dat de accountant onvoldoende werkzaamheden heeft gepland om in te spelen op het door hem ingeschatte frauderisico. We zien bijvoorbeeld dat accountants - naast de standaard controlewerkzaamheden - geen specifieke controlewerkzaamheden plannen om in te spelen op het frauderisico. De **aard** en **omvang** van de geplande werkzaamheden zijn daarmee door de accountant ten onrechte niet aangepast. Ook zien we in veel gevallen dat niet is overwogen om de **timing** van werkzaamheden aan te passen. Als gevolg hiervan constateren we bij de daadwerkelijk uitgevoerde controlewerkzaamheden tekortkomingen in de aard, omvang en diepgang van de uitgevoerde werkzaamheden.

Goed praktijkvoorbeeld

We delen hieronder een goed praktijkvoorbeeld van het betrekken van een fraudedeskundige in alle fasen van de controle.

Inzet fraudedeskundige gedurende de gehele controle

De accountant heeft fraudedeskundigen ingezet in zowel de plannings- als uitvoeringsfase van de wettelijke controle. Inzet van deze fraudedeskundigen had een positieve bijdrage op de kwaliteit en diepgang van de uitgevoerde controlewerkzaamheden ten aanzien van het risico op fraude en overtreding van wet- en regelgeving.

Bij 23 wettelijke controles constateerden we één of meer bevindingen bij de uitgevoerde controlewerkzaamheden op frauderisico's

Bij 23 wettelijke controles constateerden we één of meer bevindingen. Deze bevindingen zien vooral op de aard en omvang van de uitgevoerde controlewerkzaamheden én de diepgang van de controlewerkzaamheden. We zagen weinig concrete voorbeelden waarbij de timing van de controlewerkzaamheden is aangepast om in te spelen op het ingeschatte frauderisico.

De aard en omvang van uitgevoerde controlewerkzaamheden schiet tekort

Voor cliëntspecifieke frauderisico's dient de accountant specifieke controlewerkzaamheden uit te voeren om op het ingeschatte fraude-risico in te spelen. Bij meerdere wettelijke controles constateren wij dat de aard en omvang van de uitgevoerde controlewerkzaamheden tekortschiet. Zo voerde de accountant in een aantal gevallen geen detailcontroles uit, terwijl dit wel is vereist als de aanpak van een significant (fraude)risico alleen bestaat uit gegevensgerichte controlewerkzaamheden.

Bij frauderisico's die zien op corruptie zien we bijvoorbeeld dat accountants een overzicht verkrijgen waarin facturen voor commissies van agenten zijn opgenomen, maar hier vervolgens onvoldoende werkzaamheden op uitvoeren omdat contracten met agenten niet zijn beoordeeld en niet is vastgesteld of sprake is van een tegenprestatie. Een ander voorbeeld is een analyse van uitgaande betalingen naar landen met een lage CPI-index⁷ om de zakelijkheid van transacties vast te stellen, maar vervolgens is voor meerdere transacties de zakelijkheid niet vastgesteld aan de hand van brondocumentatie. Deze werkzaamheden waren relevant omdat de accountant, vanuit het frauderisico, deze boekingen zelf heeft geselecteerd voor nadere verificatie. Ook gaf de aard van de boekingen (land, begunstigde, omschrijving) aanleiding voor nadere verificatie middels brondocumentatie. Opvallend bij de controle van het corruptierisico is dat agentenbetalingen en andere uitgaven als niet materieel worden gezien, zonder dat een relatie wordt

⁷ Corruption Perceptions Index: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>.

gelegd met de meestal evident materiële omzetwaarde van bijvoorbeeld projecten die via de agent zijn verkregen. In de praktijk zijn de directe transactiestromen kwantitatief vaak niet materieel, maar de afgeleide transactiestromen, zoals balansposities of toelichtingen, wel.⁸ Ook betrekken accountants niet altijd kwalitatieve aspecten bij het uitvoeren van controlewerkzaamheden. Zo heeft een accountant bijvoorbeeld nagelaten om een bijzondere betaling nader te verifiëren met brondocumentatie, omdat deze boeking door de accountant niet als materieel werd gezien.

Goed praktijkvoorbeeld

We delen hieronder een goed praktijkvoorbeeld van het consulteren binnen en buiten de accountantsorganisatie bij een corruptie- en witwasrisico.

Consulteren binnen en buiten de accountantsorganisatie (corruptie- en witwasrisico)

De accountant heeft een corruptie- en witwasrisico onderkend. De accountant consulteerde intern bij bureau vaktechniek over de uit te voeren werkzaamheden om in te spelen op dit frauderisico. Aanvullend consulteerde de accountant buiten de accountantsorganisatie (bij een serviceorganisatie) en ontving een aantal opmerkingen. Deze volgde hij op in zijn controle door aanvullend inlichtingen in te winnen, en waar nodig aanvullende controle-informatie te verkrijgen.

Bij frauderisico's die zien op de opbrengstverantwoording zien we dat soms enkel standaard controlewerkzaamheden worden uitgevoerd. Standaard werkzaamheden zijn werkzaamheden die een accountant, ongeacht de risico-inschatting, uitvoert voor materiële posten of stromen. Ook zien we dat geen specifieke controlewerkzaamheden zijn uitgevoerd op de specifieke bewering waar het frauderisico (volgens de accountant) op ziet.

⁸ [NBA-handreiking 1137: Corruptie: werkzaamheden van de accountant.](#)

Bij frauderisico's die zien op de betalingsorganisatie zien we bijvoorbeeld dat accountants geplande werkzaamheden niet uitvoeren, zich beperken tot de grootste leveranciers of één bankrekening of niet vaststellen dat de leverancier bestaat en de dienst of prestatie zoals opgenomen op de factuur daadwerkelijk is geleverd. Een terugkerende bevinding is dat accountants bij het uitvoeren van toetsingen onvoldoende teruggaan naar brondocumentatie. Juist bij frauderisico's is het van belang om controlewerkzaamheden met voldoende diepgang uit te voeren.

Bij groepscontroles zien we dat de groepsaccountant in voorkomende gevallen onvoldoende opvolging geeft aan bijzonderheden die een componentaccountant rapporteert of geen opvolging geeft als de componentaccountant niet heeft gerapporteerd over frauderisico's en/of bijbehorende controlewerkzaamheden. Ook zien we dat de groepsaccountant in zijn auditinstructies soms helemaal geen aandacht besteedt aan frauderisico's en controlewerkzaamheden daarop. Tot slot hebben we gezien dat een groepsaccountant onvoldoende reviewwerkzaamheden heeft uitgevoerd op de (door de componentaccountant) uitgevoerde controlewerkzaamheden die inspelen op frauderisico's. Bijvoorbeeld ten aanzien van de werkzaamheden die zien op journaalboekingen of specifieke frauderisico's in de opbrengstverantwoording of corruptie.

De diepgang van controlewerkzaamheden is niet toereikend

Net als in eerdere AFM-rapporten zien we in dit onderzoek dat accountants controlewerkzaamheden te oppervlakkig en met onvoldoende diepgang uitvoeren. Zo hebben accountants in veel gevallen alleen inlichtingen verkregen en deze inlichtingen onvoldoende met brondocumentatie geverifieerd.

We zien verder dat in een (toenemend) aantal wettelijke controles gebruik wordt gemaakt van data-analyse, ook bij de controlewerkzaamheden op frauderisico's. Hierbij gaat het vooral om de toepassing van data-analyse bij de uitvoering van detailcontroles. Bij de toepassing hiervan is het allereerst van belang dat de accountant kritisch is op de wijze waarop de data wordt verkregen en vervolgens werkzaamheden verricht om de betrouwbaarheid van deze data vast te stellen. Zo moet

de accountant werkzaamheden uitvoeren om vast te stellen dat deze overzichten, lijsten en databases voldoende integer zijn om betrouwbare informatie op te leveren. Uit ons onderzoek volgt dat meerdere accountants onvoldoende werkzaamheden uitvoeren om de betrouwbaarheid van de gegevens die gebruikt zijn in de data-analyse vast te stellen, bijvoorbeeld door het vaststellen dat de dienst of product ook daadwerkelijk geleverd is voor de prijs zoals opgenomen in het contract. Verder constateren wij dat onvoldoende opvolging is gegeven aan geconstateerde bijzonderheden.

Goed praktijkvoorbeeld

We delen hieronder een goed praktijkvoorbeeld van inzet van auditsoftware (data-analysetool)

Toepassing auditsoftware (data-analysetool) bij frauderisico's

De accountant maakt gebruik van auditsoftware (data-analysetool). Deze analysetool analyseert transactiestromen, grootboekrekeningen en dagboeken om inzicht te krijgen in het bedrijf en de activiteiten. Dit helpt de accountant om risico's in te schatten en uitvoering van controlewerkzaamheden te plannen. Het gebruik van data-analyse stelt de accountant in staat om in de controle te focussen op specifieke posten, dagboeken of periodes van het boekjaar. Ook wordt de data-analyse gebruikt om journaalposten met een verhoogd risico te signaleren en te toetsen met aanvullende brondocumenten en worden de zakelijke beweegredenen (of het ontbreken daarvan) van bijzondere transacties beoordeeld, waaronder die met verbonden partijen.

Bij 13 van de 32 wettelijke controles is geen specifiek element van onvoorspelbaarheid ingebouwd

De accountant bouwt een element van onvoorspelbaarheid in bij het bepalen van de aard, timing en omvang van de uit te voeren controlewerkzaamheden. Dit is belangrijk omdat personen binnen de entiteit die vertrouwd zijn met de werkzaamheden die in het kader van een controleopdracht gewoonlijk worden uitgevoerd, beter in staat zijn frauduleuze financiële verslaggeving te verhullen. Bij 13 van de 32 onderzochte wettelijke controles constateren we dat geen (geschikt) element van onvoorspelbaarheid is ingebouwd. We zien bijvoorbeeld dat dit element onvoldoende onvoorspelbaar is, omdat het een werkzaamheid betreft die in het kader van een controleopdracht gewoonlijk wordt uitgevoerd en de accountant met deze werkzaamheid daarom niet in staat zal zijn om frauduleuze financiële verslaggeving te ontdekken. Zo is aangekondigd bij welke voorraadlocaties de accountant een inventarisatie zal uitvoeren, waardoor er geen sprake is van een verrassingselement. Ook het jaarlijks uitvoeren van dezelfde steekproef is op zichzelf onvoldoende onvoorspelbaar. Dit komt doordat het werkzaamheden zijn die de accountant ook uitvoert als onderdeel van zijn standaard controlewerkzaamheden en daarmee passen binnen de verwachtingen die het management heeft bij het uitvoeren van een controle. Het inbouwen van een element van onvoorspelbaarheid is bij uitstek geschikt als verrassingselement om mogelijke verhulling van fraude te kunnen ontdekken als accountant en actief op zoek te gaan naar mogelijke indicaties dat wel sprake kan zijn van fraude bij de onderzochte entiteit.

Goed praktijkvoorbeeld

We delen hieronder een goed praktijkvoorbeeld voor het element van onvoorspelbaarheid.

Onaangekondigde waarneming ter plaatse (element van onvoorspelbaarheid)

De accountant bezocht als element van onvoorspelbaarheid een aantal projecten zonder aankondiging. De accountant heeft hierbij zowel projecten met geringe als met hoge mate van gereedheid en omvang bezocht. De accountant stelde hierbij vast dat het bestaan van de projecten en of de gerapporteerde voortgang in lijn is met de zichtbare status van het project.

2.2 Onvoldoende controlewerkzaamheden op Management Override of Controls en journaalboekingen

De rol van de accountant bij Management Override of Controls (MOoC)

De accountant heeft de verantwoordelijkheid om gedurende de gehele controle een professioneel-kritische instelling te hebben en rekening te houden met de mogelijkheid dat het management interne beheersingsmaatregelen doorbreekt. Door de onvoorspelbaarheid van de manier waarop het management interne beheersingsmaatregelen kan doorbreken, vormt dit een verplicht risico op een afwijking van materieel belang door fraude.

Naast verplichte controlewerkzaamheden voor het selecteren en toetsen van journaalboekingen (zie hieronder) voert de accountant controlewerkzaamheden uit om de schattingen te beoordelen op tendenties en te beoordelen of eventuele omstandigheden die tot de tendentie hebben geleid een risico vormen op een afwijking van materieel belang die het gevolg is van fraude.

Frauduleuze financiële verslaggeving komt vaak tot stand door middel van opzettelijke afwijkingen in schattingen. Bijvoorbeeld door alle voorzieningen of reserves op dezelfde wijze te onder- of overwaarderen om de winst gelijkmatig te verdelen over twee of meer verslagperioden. Of om een vooraf bepaald winstniveau te bereiken om daarmee de gebruikers van de financiële overzichten te misleiden door hun perceptie van de prestaties en winstgevendheid van de onderneming te beïnvloeden.

Bij significante transacties die buiten de normale bedrijfsvoering van de entiteit vallen of die in een ander opzicht ongebruikelijk lijken, moet de accountant nagaan of hiervoor zakelijke beweegredenen zijn (bijvoorbeeld bij transacties met verbonden partijen). Zijn hiervoor geen zakelijke beweegredenen, dan kan dit wijzen op frauduleuze financiële verslaggeving of het verhullen van een oneigenlijke toe-eigening van activa.

Bij 15 van de 32 wettelijke controles constateerden we één of meer bevindingen bij de uitgevoerde controlewerkzaamheden op MOoC

Het frauderisico dat het management de interne beheersingsmaatregelen doorbreekt wordt door accountants vaak gekoppeld aan schattingsposten. Bijvoorbeeld de voorziening debiteuren, waardering goodwill of waardering onderhanden projecten. Een voorbeeld van een bevinding is dat de accountant onvoldoende controlewerkzaamheden heeft uitgevoerd op de door het management gemaakte schattingen omdat significante veronderstellingen niet of onvoldoende zijn getoetst door de accountant. Ook de diepgang van de uitgevoerde werkzaamheden schoot regelmatig tekort. Zo voerden accountants onvoldoende werkzaamheden uit op de door het management aangeleverde informatie. Ook zijn inlichtingen van het management niet geverifieerd met bron-documentatie. Hierbij valt op dat de controlewerkzaamheden qua aard en omvang regelmatig niet inspelen op het ingeschatte frauderisico omdat enkel standaard controlewerkzaamheden zijn uitgevoerd.

De controlewerkzaamheden voor het frauderisico MOoC zijn onvoldoende specifiek

Voor het verplichte frauderisico dat het management de interne beheersingsmaatregelen doorbreekt, zien we dat dit nog steeds vaak wordt gezien als een standaard risico dat weinig cliëntspecifiek wordt gemaakt. Ook worden er weinig specifieke werkzaamheden gepland en uitgevoerd om op dit verplichte frauderisico in te spelen. We zien soms dat dit verplichte frauderisico wordt gecombineerd met het veronderstelde frauderisico met betrekking tot de opbrengstverantwoording. Hierdoor zijn de controlewerkzaamheden alleen gericht op frauderisico's in de opbrengstverantwoording.

De rol van de accountant bij selectie en toetsing van journaalboekingen

Ongeacht de inschatting van de accountant van de risico's dat het management de interne beheersingsmaatregelen doorbreekt, dient de accountant controlewerkzaamheden op te zetten en uit te voeren om te toetsen of de in de administratie vastgelegde journaalposten en andere aanpassingen die tijdens het opstellen van de financiële overzichten zijn aangebracht, aanvaardbaar zijn. Vereiste acties:

1. De accountant verzoekt de betrokken personen om inlichtingen over ongepaste of ongebruikelijke activiteiten met betrekking tot de verwerking van journaalboekingen en andere aanpassingen.
2. De accountant selecteert en toetst journaalboekingen en andere aanpassingen die aan het einde van een verslagperiode zijn aangebracht.
3. De accountant overweegt of het nodig is journaalboekingen en andere aanpassingen die gedurende de verslagperiode zijn aangebracht, te toetsen.

Criteria voor het selecteren van journaalboekingen

Bij het selecteren van journaalboekingen houdt de accountant onder andere rekening met de risico's op een afwijking van materieel belang die het gevolg is van fraude, de aanwezigheid van frauderisicofactoren, kenmerken van frauduleuze journaalboekingen, de aard en complexiteit

van de rekeningen en journaalboekingen of andere aanpassingen die buiten het kader van de normale bedrijfsvoering worden verwerkt.

De accountant is bij het selecteren van journaalboekingen bedacht op kenmerken van frauduleuze journaalboekingen of andere aanpassingen. Bijvoorbeeld boekingen in rekeningen die daarmee geen verband houden, boekingen verricht door personen die gewoonlijk geen journaalboekingen verrichten, boekingen met nauwelijks of geen uitleg of een opvallende omschrijving, boekingen die ronde getallen bevatten of boekingen die op telkens dezelfde eindcijfers eindigen.

De accountant past professionele oordeelsvorming toe bij het bepalen van de aard, timing en omvang van de toetsingen van journaalboekingen en andere aanpassingen.

Omdat deze vaak aan het einde van een verslagperiode worden geboekt, is vereist dat de accountant de rond die tijd verrichte journaalboekingen en andere aanpassingen selecteert en toetst. Aangezien afwijkingen van materieel belang in de financiële overzichten die het gevolg zijn van fraude zich gedurende de gehele periode kunnen voordoen en gepaard kunnen gaan met omvangrijke pogingen om de wijze waarop de fraude is uitgevoerd te verhullen, is vereist dat de accountant bepaalt of het eveneens noodzakelijk is om de tijdens de verslagperiode verrichte journaalboekingen en andere aanpassingen te toetsen.

Bij 11 van de 32 wettelijke controles constateerden we één of meer bevindingen bij het toetsen van de aanvaardbaarheid van de journaalboekingen

Een voorbeeld is dat journaalboekingen niet of met onvoldoende diepgang zijn getoetst. Zo zijn geselecteerde journaalposten niet geverifieerd middels brondocumentatie of is niet overwogen of het noodzakelijk is om journaalposten gedurende de verslagperiode te toetsen.

Accountants betrekken, naast kwantitatieve aspecten, onvoldoende kwalitatieve criteria bij de selectie van journaalboekingen

Een accountant dient journaalposten te selecteren op basis van een diepgaande analyse van de cliëntspecifieke journaalboekingen. Daarbij betreft hij ook kwalitatieve elementen. In de meeste controles hanteren accountants enkel een kwantitatieve norm (threshold) voor het selecteren van journaalboekingen. Bij enkele wettelijke controles hanteert de accountant ook een kwalitatieve norm. Hierbij is overwogen (op basis van frauderisicofactoren) en onderbouwd welke transacties (kwalitatief) als 'bijzonder' worden aangemerkt. Hierbij wordt vaak een combinatie van factoren gebruikt, zoals bepaalde woorden, omschrijving, datum en tijdstip (buiten werktijd) van de journaalboeking, personen die weinig boekingen maken en boekingen met een impact op het resultaat van de onderneming (rekening houdend met de tendentie van het management).

De aanvaardbaarheid van journaalboekingen en andere aanpassingen tijdens het opstellen van de financiële overzichten is onvoldoende vastgesteld

De journaalboekingen die de accountant selecteert, moeten vervolgens worden getoetst. Dat houdt in dat de accountant voldoende en geschikte controle-informatie moet verkrijgen over de aanvaardbaarheid van de journaalboeking. Het inwinnen van inlichtingen alleen is niet genoeg om voldoende zekerheid te verkrijgen over de journaalboekingen. De geselecteerde journaalboekingen zijn immers al door de accountant geselecteerd op basis van een aantal criteria met een verhoogd frauderisico. Daarnaast verkeert het management vaak in de beste positie om fraude te plegen. Daarom moet de accountant de verkregen inlichtingen met een professioneel-kritische instelling evalueren, en is het noodzakelijk om de door het management verstrekte antwoorden met andere informatie te verifiëren. Bij het toetsen van journaalboekingen door de accountant is het eveneens niet genoeg om enkel op basis van de omschrijving te concluderen dat er geen verhoogd risico is en de journaalboeking aanvaardbaar is. Hiertoe dient de gehele journaalboeking te worden geverifieerd met brondocumenten waarbij de accoun-

tant rekening houdt met de opsteller en autorisator van de journaalboeking, het doel van de journaalboeking (rekening houdend met de tendentie van het management) en de business rationale. Ook zien we dat bij veel journaalboekingen wordt verwezen naar andere secties van de controle, zonder dat uit die secties zichtbaar blijkt dat de betreffende journaalboekingen door de accountant zijn getoetst.

Goed praktijkvoorbeeld

We delen hieronder een goed praktijkvoorbeeld voor het selecteren en toetsen van journaalboekingen door accountants.

Accountants voeren verschillende analyses uit om mogelijk frauduleuze boekingen te selecteren en toetsen

In de journal entry testing is een kwalitatieve zoekfunctie met specifieke trefwoorden (bijvoorbeeld boekingen zonder omschrijving) gebruikt om journaalboekingen op basis van aard te selecteren en die te herleiden naar brondocumenten. Ook zijn scenario's overwogen bij deze cliënt met welke boekingswijze fraude zou kunnen worden gepleegd en zijn hierop werkzaamheden uitgevoerd. Daarnaast is de journal entry testing uitgevoerd over alle journaalposten, waarbij naast een kwantitatieve threshold ook een kwalitatieve threshold is gehanteerd. De inzet van zowel kwantitatieve als kwalitatieve analyses bij journal entry testing kan de kwaliteit van de uitgevoerde journal entry testing werkzaamheden verhogen.

2.3 Onjuistheden in de fraudeparagraaf

Accountants zijn verplicht om in de controleverklaring te rapporteren over fraude in een afzonderlijke fraudeparagraaf.⁹ In ons onderzoek hebben we beoordeeld of de opgenomen werkzaamheden in de fraudeparagraaf aansluiten op de uitgevoerde controlewerkzaamheden in het controledossier. Bij 10 van de 32 wettelijke controles constateerden we onjuistheden in de fraudeparagraaf. Een voorbeeld hiervan is dat de frauderisico's en uitgevoerde controlewerkzaamheden zoals opgenomen in de fraudeparagraaf in de controleverklaring een onjuist of onvolledig beeld geven. Zo sluiten beschreven frauderisico's en uitgevoerde werkzaamheden in de fraudeparagraaf in de controleverklaring soms niet aan op het onderliggende controledossier van de accountant. Zo zagen we dat in de fraudeparagraaf in de controleverklaring een frauderisico ten aanzien van de opbrengstverantwoording is opgenomen, terwijl de accountant dit veronderstelde frauderisico in zijn controledossier juist heeft weerlegd. Ook andersom komt voor, ingeschatte frauderisico's die niet zijn toegelicht in de controleverklaring. Verder zijn beschreven controlewerkzaamheden in de controleverklaring in een aantal gevallen niet daadwerkelijk (volledig) uitgevoerd. Dit ziet vaak op de werkzaamheden ten aanzien van het selecteren en toetsen van journaalboekingen. Hierdoor is de indruk gewekt aan gebruikers van de jaarrekening dat meer fraudewerkzaamheden zijn uitgevoerd dan in werkelijkheid het geval is en zijn gebruikers op onderdelen onjuist of onvolledig geïnformeerd.

9 Standaard 700.29B en [NBA-handreiking 1150: Rapporteren in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'](#).

2.4 Professioneel-kritische instelling en grondhouding moeten beter

Professioneel-kritische instelling van de accountant

Overeenkomstig de Standaarden dient de accountant gedurende de gehele controle een professioneel-kritische instelling te handhaven, rekening houdend met de mogelijkheid van een afwijking van materieel belang die het gevolg is van fraude. Dit is bijzonder belangrijk vanwege de kenmerken van fraude (opzet en misleiding of verhulling). Daarnaast gaat fraude gepaard met een stimulans of druk om fraude te plegen, een gelegenheid om te frauderen of de rechtvaardiging van het plegen van fraude.

We verwachten dat accountants bij het uitvoeren van controlewerkzaamheden die inspelen op frauderisico's een professioneel-kritische instelling hanteren. Deze houding kenmerkt zich door een onderzoekende instelling, het alert zijn op omstandigheden die kunnen duiden op eventuele afwijkingen die het gevolg zijn van fouten of fraude, en een kritische evaluatie van controle-informatie. In ons onderzoek zagen we dit niet in alle gevallen. Zo beredeneren accountants soms waarom frauderisico's toch niet een groot risico vormen, in plaats van dat zij de scope en diepgang van de werkzaamheden aanpassen en daarmee inspelen op door hen zelf geïdentificeerde frauderisico's.

Accountants geven niet altijd opvolging aan contra-indicaties of bijzonderheden in de controle

In het onderzoek heeft de AFM bij 6 wettelijke controles een onvoldoende professioneel-kritische houding geconstateerd. Dit is het geval indien er meerdere bevindingen zijn geconstateerd bij controlewerkzaamheden die inspelen op een frauderisico én onvoldoende opvolging is gegeven aan contra-indicaties of bijzonderheden in de controle. Een voorbeeld is dat onvoldoende opvolging is gegeven aan geconstateerde bijzonderheden (triggering events) zoals opvallende boekingen qua omvang of omschrijving, zoals een omschrijving met daarin (letterlijk) 'kick-back' of betalingen aan corruptiegevoelige landen. Een ander voorbeeld is dat accountants niet alert zijn geweest op

informatie die de betrouwbaarheid van documenten en van de verkregen antwoorden ter discussie stelt. Accountants moeten zich afvragen of de verkregen informatie erop wijst dat er mogelijk een afwijking van materieel belang bestaat die het gevolg is van fraude. Accountants moeten in deze situaties evalueren of deze omstandigheden wijzen op behoefte aan aanvullende controlewerkzaamheden en met name in het verlengde van situaties die wijzen op een vermoeden van fraude.

Goed praktijkvoorbeeld

We delen hieronder een goed praktijkvoorbeeld van een professioneel-kritische houding bij een accountant in het onderzoek.

Professioneel-kritische instelling

De accountant hanteerde een professioneel-kritische instelling bij de uitvoering van de werkzaamheden die inspelen op het ingeschatte frauderisico 'Bribery and kickback fees'. De accountant heeft partijen waar slechts één betaling aan is gedaan, geselecteerd voor onderzoek. De accountant heeft geconcludeerd dat het totaal van al deze betalingen in omvang beperkt is. Desondanks heeft de accountant op basis van kwalitatieve elementen (zoals hoog risicolanden) risicogericht een aantal partijen geselecteerd die qua aard ('naam') aanleiding geven voor nader onderzoek. Hiervoor heeft de accountant inlichtingen ingewonnen en brondocumentatie verkregen.